

H. HARASZTI ÉVA:

Fasiszta irányzatok Angliában

1933-ban a nagytekintélyű labourista történész Cole-házaspár azt írta az angol fasizmusról, hogy az olyan mozgalmak sorozatában jelentkezik, amely inkább az opéra bouffe, mint komoly ellenforradalmi jelenség benyomását kelti.¹ Alighogy azonban ez a sommás, az angol fasizmus egészére jellemző, a kortársak és szemtanúk, valamint a visszatekintő memoáriródalom által helybenhagyott és megerősített ítéletük napvilágot látott, az angol fasiszta vezér, Sir Oswald Mosley 1932. október 1-én 32 taggal indított Brit Fasiszta Szövetsége (British Union of Fascists, a továbbiakban: BUF) hirtelenül, aránylag rövid idő alatt olyan tömegeket — 1934 derekán már 400 alapszervezete működött az országban, mintegy 20 000 taggal,² — vont búvkörébe, hogy rövid időre az arcokra fagyott a szatirikus mosoly, és döbbenet figyeltek fel Londonban a feketeingések masirozására. Igaz, hogy ez a döbbenet nem sokáig tartott: Mosley türelmetlenül erős diktatori hajlamai, önfetisizmusa, hatalomvágya, taktikai felkészületlensége és a BUF-gyűléseken bevezetett kegyetlenkedő durvaságok az adott lehetőségeknél gyorsabban járatták le az angol fasiszta mozgalmat.

Az 1934. június 7-én, a londoni Olympia Hallban tartott BUF nagygyűlés — amely a Mosley-mozgalom fordulópontjának tekinthető — egyik szemtanúja, a miniszterelnök parlamenti magántitkára a gyűlésen tapasztalt „külföldi utánzatú Anglia kellős közepére hozott kegyetlenkedések” láttán arra a következtetésre jutott, hogy „Mosley egy mániákus politikus és minden valamire való angol embernek szövetkezni kell, hogy eltiporja mozgalmát”.³ Ugyancsak ez időben maga a miniszterelnök, S. Baldwin is hasonlóképpen nyilatkozott egyik barátja előtt Mosleyről, „aki semmire sem lesz jó és aki miatt nem kell nyugtalankodnunk”.⁴ Arra azonban feltétlenül alkalmas volt a Brit Fasiszta Szövetség, hogy életközelségbe hozza és érzékeltesse a Németország felől közelgő veszélyt, a fasiszta diktatúrát, amelyre az angol Kommunista Párt már 1932-es XII. kongresszusától állandóan figyelmeztetett,⁵ és amelyet a Labour-párttól a konzervatívokig az angol politikai élet különböző színárnyalatai oly nehézkesen vettek tudomásul, pedig, mint ahogyan a modern Anglia kézikönyvének avatott történetírói megfogalmazták, „szemük előtt vetették el annak a fának magját, amely rövidesen sötét árnyékokat vetett életükre”.⁶

A 20-as évek angliai fasiszta szervezeteit sem az ország határain belül, sem azon túl nem vették komolyan figyelembe: pszichopáták, elmebetegek vagy a társadalomba bizonyos csökkent képesség miatt beilleszkedni nem tudó emberek kisebb társulásainak tartották, amelyek elszigetelt és hatástalan jelenségek a nemzet életében. A korai jelentkezéseiket a történészek is inkább érdekes, mint szimptomatikus jelenségnek könyvelték el, noha kezdetlegesen átgondolt és kifejtett programjaik lényeges kellékül nem véletlenül került a munkásmozgalom-ellenesség és nem véletlenül kapcsolódott tevékenységük a konzervatív párt működéséhez.

Mussolini emlékeztetés római vonulása óta szervezkedtek az angol fasiszták. Legelső és legnagyobb, Brit Fasiszták elnevezésű mozgalmukat egy tábornagy unokája, Miss Rotha Lintorn-Orman indította meg 1923-ban, akit személy szerint pánikba ejtett a szocializmus és kommunizmus terjedése, és aki „The Patriot” c. lapban sorozatos felhí-

¹ G. D. H. Cole—M. Cole : The Intellizent Man's Review of Europe To-day. London, 1933. 586. l.

² M. Wharton : A Few Lost Causes. The Baldwin Age. Ed. by J. Raymond. London, 1960. 88. l.

³ Uo. 89. l.

⁴ Uo. 90. l.

⁵ Political Report to the Twelfth Congress of the Communist Party. 1932. nov. H. Pollitt : Selected Articles and Speeches. London, 1953. I. k. 89—90. l.

⁶ G. D. H. Cole—R. Postgate : The Common People, 1746—1946. London, 1946. 599. l.

vásokban toborzott híveket a British Fascisti-be, amely a „vörös forradalom” ellen szervezett erőt kívánt képviselni. Az időpont nem volt kedvezőtlen, 1924 januárjában lépett először az angol politikai élet előterébe: hivatalba a Labour-párt, amely a vidéki angol dzsentri és burzsoá családokban szinte egyértelműnek látszott a vagyon biztonságának megrendülésével és a „Vörös terror”-hoz vezető út kezdeteivel. Nem túlzás talán azt állítani, hogy a viktoriánus Anglia levegőjében élő vidéki felső- és középrétegeknek különösen idősőbb tagjai nem láttak lényeges különbséget Lenin és MacDonald között.⁷

A Brit Fasiszták főleg a vidéken élő birtokos nemesek, kisebb gyárosok, nyugalmazott katonatisztek és néhány anglikán egyházi csatlakozása révén rövidesen elég tőkével rendelkeztek ahhoz, hogy Londonban hivatalt állítsanak fel. 1924 nyarán már 100 000-re emelkedett a tagság száma, ennek mintegy egyhatoda nő volt.⁸ A mozgalom élén a Nagytanács állt, majd annak alá voltak rendelve hierarchikus rendszerben kisebb, félig-meddig katonai vezetési egységek. Szervezeti célkitűzésük az volt, hogy minden nagyobb helységben létrehozzák a Brit Fasiszták egységét, különösen autós, motorbiciklis és biciklis őrzőjáratok felállítására törekedtek. Bár tagadták, a szervezkedés olasz mintára történt, elvi álláspontot és kidolgozott politikát azonban Mussolinótól nem nyerhettek, hiszen ő maga szinte program nélkül lépett fel, s eleinte az volt a meggyőződése, hogy a „fasizmus nem exportcikk”, s maga is meglepődött, amikor más országok fasiszta mozgalmait tőle vártak kezdeményezést. A Brit Fasiszták a királyt és parlamentet kívánták megvédelmezni a kommunizmustól, szocializmustól, anarchizmustól, szakszervezkedéstől, ateizmustól, mi több, a szabadszerelemről, mindezeket egy zavaros konglomerátumban olybá tekintették, amelyek a brit koronát és alkotmányt veszélyeztetik. „Nem politikai” szervezetnek vallották magukat, a gyakorlatban azonban a konzervatív párt tartalékseregét képezték. Konzervatív politikai ülések „rendje” felett őrködtek,⁹ egy konzervatív képviselő Nagytanácsuk tagja lett. A londoni szervezetet R. G. D. Blakeney nevezetű (1922-ig az Egyiptomi Állami Vasutak vezetője volt) érkező dandárparancsnok tartotta kézben, aki számos magasbeosztású katonatisztre bízta a vidéki fasiszta osztagok vezetését.

Közvetlen „szociális” programot lapjuk, „The British Fascist Bulletin” körvonalazott: a munkanélküliséget (ekkor kb. 1 millió a munkanélküli) a jövedelmi adó csökkentésével, ezáltal az előkelőbbeknek több szolgáló felfogadásának a lehetőségével vélte megoldani. A magánvállalkozásokat támogatta, mert ha a kapitalizmus nem eltörlik — mint írta a lap —, nem lesz tőke és elhal az ipar. Blakeney maga 1925-ben kifejtette, hogy „a világot egy nemzetközi banda akarja kormányozni és a kommunizmust a nemzetközi zsidóság vezeti”. Megbizottját a fasizmus tanulmányozása céljából Olaszországba küldte. Fő propagandistájuk, a londoni tanító, E. G. Mandeville Roe könyvet írt Mussoliniról és hatalmi politikájáról. Az erős szervezettségre való törekvés önmagában határozatlan cél és program híján nem volt elegendő. A Brit Fasiszta Szövetség már ekkor több apró mozgalomra — a Brit Birodalmi Fasisztákra, a Fasiszta Ligára és a Fasiszta Mozgalomra — bomlott.

Az eredeti Brit Fasiszták szervezete számára az 1926-os általános sztrájk ígérkezett „nagy lehetőség”-nek. Nagytanácsuk hivatkozva nem létező egy milliós társaságukra, felajánlotta szolgálatait Joynson-Hicks belügyminiszternek, aki tudvalevően erős rendőri-katonai előkészületeket tett a bekövetkező harcra.¹⁰ A kormány azonban csak akkor fogadta volna el a fasiszták segítségét, ha a mozgalom lemond a fasiszta elnevezésről és félig katonai szervezeti formáiról. Bár Blakeney és hívei ebbe beleegyeztek volna, a fasiszta Nagytanács tagsága leszavazta őket, erre azután ők megváltak a mozgalomtól és Miss Lintorn-Orman ismét kezébe vette az irányítást. Az általános sztrájk letörésében mégis részt vettek az angol fasiszták, noha nem szervezett egységekben. Egyes emberek fontos szolgálatokat tettek az Ellátást Biztosító Szervezetben (a tőkések, politikusok és katonák által a munkások ellen létrehozott nagyszabású sztrájkirtó szervezetben), különösen a cambridgei gázművek szolgálatai folyamatosságának biztosításában.¹¹

Blakeney távoztával, amely maga után vonta a mozgalom katonai klikkjének visszavonulását, a Brit Fasiszták szervezete olyan fővárosi jelentéktelen zuggpárttá zsugorodott, amelynek fő tevékenysége a kommunista gyűlések megzavarásában merült ki. Jelentékenyebb utolsó szereplésük 1926 őszén egy „hazafias” konzervatív gyűlés támogatásában jelentkezett, amikor is 600 fasiszta „testőr” fasiszta emblémával ékeskedő lobo-

⁷ C. Cross : The Fascists in Britain. London, 1961. 58. l.

⁸ Wharton : i. m. 86. l.

⁹ Egy konzervatív éjszakai londoni gyűlésen (1924. okt. 22.) működött közre mint fasiszta diák a későbbi hírhedt Lord Haw-Haw, William Joyce.

¹⁰ Jemnitz János : Az 1926. évi angol általános sztrájk előzményeiről. Bpest, 1961. 42. l.

¹¹ Cross : i. m. 61. l.

gókkal parádézott. Új lapjukban, a „British Lion”-ban az alapító hölgy hiába kísérletezett új jelszavakkal, s a „lagymatag” konzervatívizmussal szemben a „brit fajtát megtisztító” ígéretekkel, egzaltált nőhívein túl számottevőbb sikerre nem számíthatott. A mozgalom 1925-ös 6848 font bevétele 1928-ra 604 fontra, majd azt követően évi 400 fontra csökkent, Mosley posszibilisabb szervezetének 1932-ben történt megalakulása pedig megadta a Brit Fasiszták Mozgalmának a kegyelemdőfést, használhatóbb hivatalnokait Mosley alkalmazta, s a kis fasiszták többségét a hatalom elnyerését célzó „konstruktívabb” programjával elhódította.

Míg a Brit Fasiszták előkészítették a talajt Mosley számára, az 1929-ben A. Leese által alapított Birodalmi Fasiszta Liga (Imperial Fascist League) Mosley idejében disszidens fasiszta csoportozatot képezett, amely nem erősítette, hanem megosztotta az angol fasizmus erőit. Bár Leese szervezetének taglétszáma soha nem haladta meg a 200 főt (Leese ugyan kijelentette, hogy sokkal több követője lenne, de ő a jellem arisztokratáit kívánja képviselni), programjában és módszereiben közelebb állt a nácizmushoz, mint bármelyik más angol fasiszta vezér.¹² Leese, a stamfordi állatorvos 1924-ben csatlakozott a Brit Fasisztákhoz és megszervezte a helyi csoportot. A stamfordiak voltak az elsők Angliában, akik fekete inget viseltek és akik részt vettek — megszegve a Brit Fasiszták egyik kardinális elvét — a választási küzdelemben 1924-ben a Labour-párt, s 1927-ben a konzervatív és Labour-párti jelölttel szemben. Jelöltjük, H. Simpson mindkét alkalommal befutott. (Ő volt az egyetlen fasiszta, akit a 20-as és 30-as években megválasztottak.) Leese csakhamar szűknek találta a stamfordi kereteket, 1927-ben a fővárosba költözött, ahol élete hátralevő részét a fasizmusnak „szentelte”. Birodalmi Fasiszta Ligáját 12 emberrel indította, s bár a tagság mindvégig nevelésesen kicsi volt és Mosley fellépte után állandóan hullámzott, az „eszme”, amit a vezetőség képviselt, egyáltalán nem volt az. A Birodalmi Fasiszta Liga 1929-es vázlatos programja a következőképpen hangzott: 1. El kell ismerni a politikai demokrácia elhibázottságát. 2. Meg kell alakítani az új uralkodó castát. 3. Korporációs államba kell szervezni az ipart és kereskedelmet, a törvényhozókat nem helyi, hanem iparágak szerinti választókeretek alapján kell megválasztani. Jelszavuk az volt, hogy „bojkottálni kell a titkos választást”, és tagjaik valamennyi politikai párt gyűléseit állandóan zavarták. Néhány hónap múltán koncentrált támadásba kezdtek a zsidók ellen és kidolgozták faji tételeiket. 1931-ben Leese mély sajnálattal jelentette ki, hogy Mussolini is zsidó befolyás alá került. „The Fascist” elnevezésű lapjuk a náci „Der Stürmer” című újság erős hatását tükrözte. Leese elsőként egyesítette Angliában az antiszemitizmust a fasizmussal, mint összefüggő doktrinát.¹³ Már 1935-ben a megoldást a zsidók gázkamrákban történő kiirtásában¹⁴ vagy Madagaszkárra való kitelepítésükben látta. Rőpirataiban állandóan a „zsidóveszélyt” emlegette, 3 millióra becsülte az angliai zsidók számát, holott a valóságban jóval félmillió alatt volt. Azon túl, hogy a rituális gyilkosságok különböző válfajairól szóló mende-mondákat propagálta lapjában, folyamatosan közölte a parlamentben, kormányzatban, üzleti életben, nagyiparban és az arisztokrácia soraiban faji alapon általa zsidóknak értékelt egyének neveit.

Leese és az 1932-ben alakult BUF, a Mosley-szervezet között állandó harc dúlt. Ennek az volt a magyarázata, hogy Leese volt Mosley számára a fasiszta mozgalmon belül a legveszélyesebb ellenfél, ezen túl Leese sokkal korábban folyamodott a durva módszerekhez és gátlástalan antiszemitizmushoz, mint Mosley, aki mindkettőt bizonyos fontolgatás után alkalmazta, s így, amikor még nem volt inyére Mosleynak, Leese bandájával azonosították a BUF-ot, annál is inkább, mert a két szervezet egyenruháját alig lehetett egymástól megkülönböztetni. Leese a Mosley-szervezetet „kóser fasizmus”-nak nevezte, mivel Mosley feleségének egyik nagyatyja félzsidónak született. A Leese- és Mosley-szervezet között az ellentét több ízben is botrányos veredésekben nyilvánult meg, míg a BUF 1933-ban arra az „elvi” álláspontra helyezkedett, hogy a disszidens fasiszta csoportokról nem vesz tudomást. Ezt megtehetette, minthogy a Brit Fasiszták és Birodalmi Fasiszták tagságának javarészét, mint a legerősebb fasiszta szervezet, felszívta.¹⁵

¹² Életrajzára ld.: *Cross*: i. m. 63. l.

¹³ Az antiszemitizmusnak nem volt Angliában sem társadalmi gyökere, sem kidolgozott irodalma 1919-ig. Ekkor egy admirális fia, H. H. Beamish nevű rodéziai „The Britons” címmel Londonban antiszemita társaságot alapított. Koncepcióját egy világszerte ismert antiszemita „The Protocols of the Learned Elders of Zion” c. könyvből kölcsönözte, a mely első ízben 1905-ben Szentpétervárott jelent meg, angolul 1923-ban és 1932-ben „The Britons” adta ki.

¹⁴ *Cross*: i. m. 153. l.

¹⁵ Leese és szervezete 1940-ig tövénnyekedett. Külpolitikai ítéletei is végletesek voltak. Helytelenítette Abesszinia lerohanását azon az alapon, hogy az zsidó összeesküvés. Teljesen Franco mellé állt, de bizonyos zsidó befolyást sejtített a falangisták sorában. Fenntartás nélkül dicsőítette Hitlerrel. A 30-as évek közepén a rituális gyilkosságokról írt cikkei miatt perbehozták és 6 havi börtönrre ítélték. Leese utóbb a rituális gyilkosságokról írt tételeit könyv formában kiegészítve közreadta, amiért nem folyt ellene eljárás. A háború kitörése után Leese hívei megtagadták a katonai

Miben állt a BUF, illetve Mosley viszonylagos és igen átmeneti ereje, melyek ténykedésének főbb állomásai és mi okozta mozgalma gyors hanyatlását?

Sir Oswald Mosley fasiszta vezetőként való fellépése kezdeti fokán teljesen új lehet adott a mozgalom társadalmi megítélésének. Politikai vezető szerepre való kétség-telen – bár tévutakra, sőt utóbb mániakusságba vesző – adottságai, vagyoni helyzete, előkelő származása, kitűnő társadalmi összeköttetései és a világgazdasági válság idején, majd követően a nehézségekkel viaskodó uralkodó pártokat részben jogosan bíráló magatartása, majd a „tetteket” sürgető „Új Párt”-jának megalapítása a kispolgári rétegeken és az ifjúságon túl – amelynek megnyerésére, mint száz esztendővel korábban Disraeli, nagy súlyt fektetett – a konzervatív párttal szemben elégedetlen konzervatív vidéki és fővárosi rétegeket, a nagyipar, a fináncotke és sajtó egy-két fejedelmét, politikailag képzetlenebb értelmiségieket, sőt átmenetileg befolyásos politikusokat, mint bizonyos mértékig Lloyd George-ot is támogatói közé sorozhatott.

Az arisztokrácia Mosley lényegesebb politikai szereplése 1924-ben a Labour-párthoz való csatlakozással kezdődött. Ott igen kedvező fogadtatást talált a párt parlamenti vezetőinél – különösen MacDonalddal és Hendersonnal – és egyszerű tagjai többségénél. Országos körútja során és a számára rendezett fővárosi gyűlésen a párttagok ünnepelelték, s a beavatottak egy része nagy sikert jövendölt számára a párton belüli ranglétrán.¹⁶ Az ILP gyakorlati és nagyrészt Keynes gazdaságpolitikai vonalát követve az állandó munkanélküliség és a fő nemzeti iparágak stagnálása kérdéseinek megoldására az ortodox gazdaságpolitikát sürgető és kivitelező Snowdennel ellentétben, viszont A. J. Cooknak, a Bányászat Szövetség főtákarának támogatását és J. Stracheynek, a Labour-párthoz átállt volt ultra-torynak, „The Miner” c. lap szerkesztőjének együttműködését megnyerve, Mosley 1925–1928-ig olyan programot dolgozott ki, amely a többi között magában foglalta a hitelügyletek és pénzforgalom állami ellenőrzését és a bankok államosítását. Mosley Stracheyval 1925-ben együtt dolgozva először „Birmingham Proposals” címmel az ILP évi konferenciája által jóváhagyva, majd „Revolution by Reason” c. röpiratban – amelyet később Strachey hasonló címmel könyvvé bővített ki – öntötte formába eszméit. Ezek a munkanélküliség és az export-iparágak kérdésének megoldására a keynesi orvosságot javallták: a belső vásárlóerő növelését, a pénzkibocsátás ütemének összekapcsolását a termeléssel, megteremtve a fő iparágak területén a „nemzeti korporációk” felállításának követelésével. A „Revolution by Reason” nagy vonásokban tartalmazta azt a gazdaságpolitikai programot, amelyet Mosley mint fasiszta vezér körvonalazott.¹⁷ Hogyan kísérelte meg programját hatékonytá tenni, egyáltalán milyen platformról hirdethette meg?

A párton belül a kezdeti rokonszenvet követte a közép és a jobboldal jelentősebb képviselőinek, köztük Bevinnek és másoknak, személye iránt megnyilvánuló bizalmatlansága, amelyet egyaránt táplált Mosley magatartása az általános sztrájk idején, kapcsolata Cookkal és szövetsége a baloldallal, valamint kiegyensúlyozatlan parlamenti szereplése, egyéni viselkedése és a nyilvános pártgyűléseken kifejezésre jutó érzelmeskedő demagógiája. Ennek ellenére a párt parlamenti vezetői és sorkatonái előtt továbbra is népszerű maradt, Henderson, MacDonald és közte baráti szálak szövődtek, kapcsolata sokáig a bányászokkal volt a legszorosabb és a legzavartalanabb. Bércsökkenésük ellen folytatott hosszú és szerencsétlen kimenetelű harcukban melléjük állt, elnyerve Cook tisztelő értékelését, gyűléseiken – főleg Durhamban – feleséggel együtt a legnépszerűbb szónokká vált.¹⁸ Az 1926-os Labour-párti konferencián felszólalva visszautasította a párt Végrehajtó Bizottságának és a Szakszervezeti Főtanácsnak azt a javaslatát, amely rokonszenv hangoztatáson túl semmit nem ígért a bányászoknak. Mosley felhívá-

szolgálatot, Leese 1940 novemberében történt elfogatásáig bujkált. 1943-ban betegség ürügyén szabadult. Elsőként tért vissza a fasiszta politikához. A győzelem napját „The Jewish War of Survival” c. könyve megjelenítésével ünnepelte, amelyben kifejtette, hogy Hitler bukása a zsidók és szabadkőművesek győzelmével egyenlő, de egy határozott antiszemita politikával még mindig célhoz érhetnek. 1956-ban bekövetkezett haláláig hirdette ígít a ha-onta megjelenő „Ghotic Ripple” c. közleményeiben. Hatására barátja és utóda, a ma nap is botrányosan szereplő fasiszta Colin Jordan az 1950-es évek elején megalapította a Birminghami Nacionalista Clubot, majd 1958-tól Londonban ténykedve a Fehér Védelmi Ligát, amely 1960-ban a Nemzeti Munkás Párttal egyesítve megalakította a Brit Nemzeti Pártot. Ez árja propagandát folytat a zsidók, nyugat-indiaiak és afrikaiak ellen. *Cross* : i. m. 199. l. 1962 nyarán Hitler születésnapját ünnepelelték a Trafalgar-téren. *The Economist*, 1962. júl. 7.

¹⁶ Mosley fogadtatása és az elkövetkezendő években gyors sikere a Labour-párthban megbotránkozottatta a szociáldemokrata Vorwärts londoni tudósítóját, az élesszemű E. Wertheimert, aki hiányolta az angol Labour-párthban az osztályharcos személet és pártfegyelmet. „Portrait of the Labour-Party”, 1929. *Cross* : i. m. 19–20. l.

¹⁷ A keynesi gazdaságpolitikai elmélet alkalmas volt arra, hogy megfelelő körülmények között a fasiszmus eszköze legyen. Ld. erre: *Művészet* A. : A polgári közgazdaságtan főbb irányzatai a marxizmus létrejötté után. Bpest. 1930. 248. l.

¹⁸ Mosley később azt állította, hogy a durhami bányászok zászlós, rezesbandás felvonulása adta az ötletet számára a 30-as évekbeli fasiszta felvonulásaikra. *Cross* : i. m. 26. l.

sával az egész munkásmozgalomhoz fordult, hogy „teljes politikai és ipari erejét vesse latba a bányászok érdekében”, s bár több jelentős személy támogatta Mosleyt, a Végrehajtó Bizottság eredeti javaslata győzött. 1926-ban került be Mosley az alsóházba, mint Labour-párti képviselő, s megválasztását a konzervatívok éles gúny-kampánya kísérte.¹⁹ 1927-ben főleg a bányászok támogatása révén a Végrehajtó Bizottságnak lett a tagja, — igen nagy eredmény volt egy olyan ember számára, aki mindössze hároméves tagságra tekinthetett vissza. 1928-ban ismét megválasztották e tisztségre. Ebben az évben, szorosán együttműködve MacDonalddal a Végrehajtó Bizottság nemzetközi albizottságában, utazásokat tett Indiában és az Egyesült Államokban, majd vendégül látva MacDonaldet, a Mosley-házaspár végigutazta Európát. A barátság szálai oly mély gyökeret eresztettek, hogy MacDonald őt akarta jelölni a párt vezetőjéül, ennek azonban határozottan ellenállt Citrine, a Szakszervezeti Főtanács főtitkára.

Mint ismeretes, a Labour-párt 1929-ben nagy győzelemmel, a munkanélküliség kérdése megoldásának ígéretével, az alsóház legnagyobb pártjaként futott be. Mosley 7 500 szavazattal biztosan nyerte el mandátumát. Sokan és komolyan gondoltak arra ez időben, hogy Mosley lesz az új Labour-kormány külügyminisztere, sokan és komolyan gondolták utólag, hogy ha ez bekövetkezik, és Mosley szerepet kap az 1931-es Nemzeti Kormányban is, útja nem torkollik a fasizmusba.

Mosley, mint tárcanélküli miniszter fontos beosztást nyert a munkanélküliség kérdésének megoldására felállított ötös bizottságban, s rövidesen reá hárult a probléma teljes felgöngyölítése. Mosley hamar átlátta, hogy ez a kérdés csak a nemzet gazdasági életének lényeges átállítása alapján rendezhető. Két titkára segítségével, G. Lansburynek a közreműködésével és Keynes tanácsaival egy huszonöt oldalas tervezetet készített, amely „Mosley Memorandum” címmel került a kabinet elé 1930 januárjában, s amely lényegében előző általános gazdasági programját ismételte meg, a kérdés megoldását az adott kapitalista keretben, azon belül azonban a legésszerűbb, az ILP szocialistái által is körvonalazott javaslatokkal szorgalmazta. E javaslatok szerzeteivel itt nem foglalkozhatunk, elég annyi, hogy a Labour-párt történetírója, Cole szerint Mosleynek a fővonalakban igaza volt, az angol fasizmus történetírója szerint pedig egy rátermettebb kormány éppen úgy kivitelezhette volna e tervet, mint Rooseveltné néhány évvel utóbb híres „New Deal”-jét. Az angol kabinet azonban Lansbury és MacDonald határozatlansága ellenére elvetette a javaslatot. Ezt követte Mosley lemondása és elhatározása, hogy terve — amelyen úgy érezte, presztízse áll, vagy bukik, és amely a növekvő munkanélküliség és gazdasági válság idején objektíve fontos és sorsát sokak által figyelt manifesztumává vált — megvalósítását a Labour-párt és alsóház támogatása révén biztosítja. Mosley óriási sikert aratott manifesztumának szóbeli előadásával, mind a parlamenti Labour-párt e célra összehívott ülésén, mind az alsóházban a konzervatívok és liberálisok, valamint saját párhívei soraiban, mint a Labour-párt 1930. évi konferenciáján.²⁰ Amikor azonban szavazásra vagy döntésre került a sor, taktikai, pártpolitikai okokból (a Mosley mellé állás a MacDonald-kormány diszkreditálását jelentette volna) vagy sokaknál a Mosley személye iránti bizalmatlanságból, manifesztumát elvetették. Arra azonban jó volt, hogy egyrészt az alsó pártkáderekben ismét megszilárdítsa befolyását, amelynek révén visszanyerte 1929-ben elvesztett helyét a Végrehajtó Bizottságban, másrészt, hogy a konzervatív párt gazdaságpolitikájának megújulásáért küzdő fiatal, részben szintén keynesi elveket valló konzervatív csoport egyes tagjait (Boothby, Stanley, Macmillan) átmenetileg maga mellé állítsa. Mosleynek ez azonban nem volt elegendő, egyre jobban meggyökeresedett benne régi eszméje: az öreg politikai pártok helyett új, életerős mozgalmat kell életre hívni, amely az országot megmenti a hanyatlástól.

Az elgondolást gyors tett követte, a Mosley-házaspár körül kialakult mintegy 50 főnyi, kevés konzervatívból, számos ILP tagból, Labour-párti értelmiségből álló parlamenti csoportból néhányan hajlandók voltak Mosleyt „Új Párt”-ja (New Party) alakításában is követni. Hogy csak ennyien álltak mellé, s a kevés közül is rövidesen útjára hagyták, az avval a ténnyel magyarázható, hogy Mosley nagy gyorsasággal és minden kétséget

¹⁹ A konzervatív sajtó s a konzervatív vezér S. Baldwin is igyekezett őt neveltségessé tenni, végül Mosley apja is támadást intézett ellene a Daily Express-ben: „Fiam, szájában aranykanállal jött a világra. száz fontba került a világrahozatala. A gazdag földből élésködött, életében egy teljes napot soha nem dolgozott... Saját és felesége családjá révén óriási a jövedelme... Ha a munkásság egy ilyen képtelenséget bevesz — irta —, kár értük. Honnan tudhat a fiam bármit is róluk?” *Cross* : i. m. 27. l.

²⁰ Ez volt Mosley „szocialista” karrierjének tetőfoka. *Cross* : i. m. 40. l. — Mosley 1961-ben megjelent könyvében írja, hogy akkor Bernard Shaw is azt a tanácsot adta neki, maradjon a Labour Pártnban, mert ő lesz MacDonald utóda. Az akkori idők egyik, Mosley szerint legnagyobb labourista újságírója J. Scanlon „The Decline and Fall of the Labour Party” c. művében az 1930-as konferenciáról szintén azt írta, hogy MacDonald után Mosley a legnépszerűbb ember, s ő lesz a pártvezér. *Mosley* : Right or Wrong. London, 1961. 263—264. l.

kizáróan haladt a fasiszta pártszervezeti formák kialakítása felé. Bevan, aki csodálta Mosley politikai képességeit, kijelentette, hogy bár ismeri a munkáspárt hibáit és veszélyeit, nem áll más párt oldalára, mert ez a párt tanította és nevelte a munkásság millióit. És honnan is venné az új mozgalom az irányítást és a pénzt? Az csak a fasiszmusba torkollhat.²¹ És hiába hirdetett „Nemzeti Politikájá”-ban („A National Policy”) az ország válságából kivezető látszólag ésszerű, a tanácstalan konzervatív és Labour-párti programoknál mindenképp alkalmasabb, a közmunkálatokat és jobb pénzügyi politikát sürgető programot Mosley, amelynek révén úgy tűnt, mintha balra szakadna le a Labour-párttól, olyan, a kontinensen létrejött „modern mozgalmakkal” való összehasonlításban találta koncepcióját, hogy élesszemű kritikusaikat a még hatalomra nem került Hitlerre emlékeztette.²²

Az „Új Párt” szervezeti beindítását követően kizárták Mosleyt és csekély párhívót a Labour-pártból, országos toborzó útjukon a munkásmozgalom arisztokrata árulóinak, a munkásmozgalom megbontóinak bélyegezték őket és, amikor Mosley az egyik pótválasztáson, mint New Party vezérelőlt megosztotta a Labour szavazatokat, aminek következtében a konzervatív jelölt futott be, alig tudta elkerülni a testi bántalmazást. Ekkor mondta Mosley a dühös arcokra tekintve, hogy „íme ez az a tömeg, amely a háború óta mindent és mindenütt megakadályozott Angliában, hogy tetteket véghezvigyen”. Strachey szerint Mosley ekkor vált véglegesen fasisztává.

Mosley rövidesen beindította az „Új Párt” ifjúsági mozgalmát, azon belül klubokat állított fel Londonban és más városokban, az Ipar és Kereskedelem Országos Tanácsa elnökének, a későbbi lord Nuffieldnek jelentős pénzadománya segítségével. Ezekben az ifjúság politikai képzése mellett boxolás és vívás révén fizikai erejük fejlesztésére törekedtek. Megszervezték a mozgalom programját védelmező ifjú testőrséget, avval a szerepkörrel, hogy az „Új Párt” gyűléseken rendet tartson és kommunista felkelés esetén — amire Mosley 1931-ben gondolt — a fennálló rendet védelmezze. Mosley ekkori megállapítása szerint nem lesz szükség botra, késre vagy bombára, „bízunk a jó öreg angol ökölben”. A híres zsidó boxbajnok, Mosley híve, „Kid” Lewis által kiképzett mintegy százfőnyi mosleyista „ökölfiúk”-at először 1931 nyarán vetették be az „Új Párt” vidéki gyűléseinek a kommunisták és Labour-párti munkások ellen.

Az „Új Párt” néhány értelmiségi tetszését is megnyerte. Közülük jelentősebb személy volt H. Nicolson, aki 1931 októberében megindította a párt „Action” c. hetilapját.

Eközben a Labour-párt gazdaságpolitikája nehéz helyzetbe juttatta az országot; a párton belül a szakszervezeti vezetőség, különösen Citrine és Bevin, élesen bírálta Snowden deflációs politikáját és a munkanélküli segélyek megvonását. A kabinetben kialakult éles válságos helyzetből MacDonald a pártvezetőség legnyomóbb meglepetésére a konzervatívokkal és liberálisokkal koalícióra lépő Nemzeti Kormány felállításának eszméjével állt elő, és a választásokon a koalíció megerősítést is nyert. Mosley Chamberlainhez közelítve megkísérelte felvetni előtte „Új Párt”-i jelöltjeinek indítását a munkáspárti választó körzetekben konzervatív támogatással, de nyers elutasításra talált. Az „Új Párt” 24 képviselőjelöltjéből egy sem futott be, de Mosley azzal vigasztalta híveit, hogy valamennyi ország „modern mozgalma” kezdetben még nagyobb vereséget szenvedett. Mosley MacDonald arra irányuló közeledését, hogy a Nemzeti Kormányt támogassa, visszautasítva, „a modern mozgalmak” tanulmányozására Olaszországba és Németországba utazott.

Mosley belső fasizálódási folyamata ezzel befejeződött. Mussolinival, a náci vezetőkkel és Hitlerrel 1932 és 36 között ismételt találkozásai után egyik büvöletből a másikba esett. A döntő hatást Mussolini tette rá,²³ akiben viszont Mosley léte és koncepciója megerősítette azt a kialakuló felismerését, hogy a „huszadik század a fasiszmus százada lesz”, és hogy a fasiszmus nemcsak Olaszországon belül valósítható meg.

Első olaszországi útjáról visszatérve Mosley 1932 nyarán megindította a BUF, a fasiszta hatalom elnyerését célzó új politikai mozgalom szervezését.

Mosley személye és útja egyrészt azért kerül előtérbe az angol fasiszmus tárgyalása során, mivel elsősorban az ő óriási vagyona tette lehetővé az angol fasiszta mozgalomnak mint mozgalomnak a megindulását,²⁴ másrészt, mivel Angliában a fasiszmus elleni harc főleg a Mosley-szervezet elleni harc formáját öltötte.

Módszereinek, nagyobb eseményeinek, támogatóinak és hanyatlása okainak összefoglalásán túl nincs értelme annak, hogy foglalkozzunk a Mosley-mozgalomnak a krimi-

²¹ J. Lee: Tomorrow is a New Day. London, 1941. Cross: i. m. 42—43. l.

²² B. Webb részletes összehasonlítást tett Hitler és Mosley között, s arra a megállapításra jutott, hogy alkatilag nem lesz alkalmas az általa áhitott szerepkörre. Cross: i. m. 45. l.

²³ Mussoliniról kialakított képét Mosley a háború után sem revideálta. Mosley: i. m. 171. l.

²⁴ Ld. I. Todd ismertetését Cross könyvéről. Labour Monthly, 1962. máj.

nológia határát súroló részleteivel, mivel igen rövid korszaka után nem volt hatóerő az ország társadalmi politikai életében, s mivel aprólékos leírását nyújtja a közelmúltban megjelent liberális szemléletű angol munka.²⁵

Ez a munka túlzott jelentőséget tulajdonít a mozgalom helyi, mondhatni területi, rövid életű sikereiben és a bukásban egyaránt a BUF külsőségeinek és módszereinek. Tény az, hogy ezek mindkettőben lényeges szerepet játszottak, de mint a későbbiekben vázlatos elemzéssel kívánjuk megmutatni, nem döntötték el az angliai fasiszta mozgalom sorsát.

A BUF megindításával Mosley olyan erős fasiszta szervezetet akart létrehozni, amely megfelelő emberek, osztagok kiképzésével, fővárosi és vidéki tömeggyűlések rendezésével és az ellenfelek erőszakos felreállításával a hatalom átvételét készíti elő. Ezt a célkitűzést azonban nem tudták következetesen fenntartani, a szervezet az évek során teljesen elbürokratizálódott, önoélvává vált és eltekintve az objektív körülményektől, önnön hatalmi tébolyába és erőszakcselekedeteibe fulladt, tükrözve a vezér útját, aki Mussolininál és Hitlernél átfogóbb belpolitikai koncepcióval indult, eleinte alkalmasabb volt elvi tételek alkalmazására és aktuális kérdések megoldására, utóbb azonban a BUF fasiszta szervezeti felépítésének és saját hajlamainak következtében olyan diktátorral alakult, aki vitathatatlan tények tagadásával, taktikai érzék és judicium híján, kritikát nem tűrve, hízelt és istentést melengetve, mindenről maga döntött, s a párt tagjainak csak egy kötelességük maradt, hogy a vezért híven kövessék.

A BUF kicsinyített fasiszta államszervezet volt, az alsóbb, körzeti vagy egység vezetőik mindmégannyi apró mosleyk, akik a maguk területén korlátlan hatalommal rendelkeztek. A vezér személye körül motorbiciklis, valamint a fasiszta gyűlések zavartalan-ságára gyalogos fasiszta védőrséget, az ún. Feketeingeseket (Blackshirt) szerveztek, akiket hosszabb távra drótfüggönnyel védett fekete autóbuszokon szállítottak a brutalitásaikról egyre hírhedtebbé váló fasiszta gyűlésekre. A Blackshirtök számára Mosley 1933 őszén egy ötezer férőhelyes, utóbb Fekete Háznak keresztelt épületet vásárolt; ez lett 1935 végéig a BUF főhadiszállása; itt képezték ki az új rekrutákat, itt lakott a BUF fizetett különítménye, többszáz Blackshirt számára a Fekete Ház nyújtott lehetőséget sport- és társadalmi életre, a pincékben pedig néhány ellenfelük vagy saját engedetlen híveik megkínzására. Amikor anyagi okok miatt 1935-ben bezárta kapuit a Black House, és a fizetést húzó Feketeingesek száma az eredetinek 20%-ára csökkent, a katonai jelleg felváltotta a központosított hivatali, politikai propaganda-munka; a szervezet nevét is 1936-tól British Union of Fascist and National Socialist-ra, rövid alakban British Union (BU)-ra változtatták, s ekkor, minthogy az inspiráció főleg Németországból jött, — bár Mosley utóljára 1936-ban találkozott Hitlerrel, — mozgalmukat a részben lejáratott fasizmus helyett félsikerült taktikázásból nemzeti szocializmusnak nevezték. Ekkor vezették be nagyrészt London zsidó-negyedeiben történő pogrom-szerű kivonulásaikra az SS-ekéhez hasonló egyenruha viseletét.

A BUF-nak 1934 közepéig, az Olympia Hall-i nagygyűlésig, viszonylag rövid idő alatt gyorsan szaporodott a tagsága; különböző források 17—35 ezerre becsülik az ekkori taglétszámot. E gyűlést követően, s különösen 1934 őszétől, midőn Mosley programjába illesztette az antiszemizmust, állandó harcot kellett folytatniuk azért, hogy a leszakadók helyére új rétegek támogatását nyerjék el. 1938-ban az aktív létszám csupán 3 ezer, 1940-ben a mozgalom végén kb. ezer volt a letartóztatott BUF-tagok száma, s ez nagyjából megegyezett a teljes aktív létszámmal. Milyen rétegek csatlakoztak a BUF-hoz kezdetben, melyek tartottak ki, melyek szakadtak le és 1934 után milyen társadalmi csoportok megnyerésére törekedtek?

A Mosley-házaspár körül felsorakozott alapító csoporton túl a mozgalom főtámaszát a rövidesen feállított Feketeingesek alakulataiban lelta. Ezeknek kisebb része bűnöző, szadista típusú egyén volt, nagyobb része az a fajta kispolgári elem (kereskedősegéd, kiskereskedő, biztosítási ügynök, kistsztviselő), amelyik utálta a kapitalistákat, félt a szocializmustól, nem túl okos, de képes bizonyos szolgálatra és hűségre, nem veti meg a kommunizták és zsidók ellen irányuló „jó” verekedéseket és ugyanakkor társadalmi helyzete biztonságának feláldozása nélkül vehetett részt egy olyan mozgalomban, amelyik számára pillanatnyi, kevés anyagi előnyt, annál több ígéretet, kalandot, társaságot, keretet és „eszmét” adott. A Feketeingesek egy másik kisebb csoportja — főleg a vezetők — az értelmiségiekből tevődött, akik a BUF fegyelmében és szervezetében, módszereiben és a

²⁵ C. Cross: *The Fascists in Britain*, 212. I. Azon túl, hogy történelmietlen szemlélettel sajnálkozik Mosley fasizálásán, mert szerinte akár a Labour-pártban, akár a konzervatív pártban korának egyik kiemelkedő politikusa lett volna, a azon túl, hogy szűkségtelenül kapcsolja össze Anglián belül a fasizmus és kommunizmus erejét és szervezeti formáit, leíró jellegű munkája kielégítő képet ad az angliai fasizmusról.

Mosley-kultuszban csupán a végcélhoz vezető utat látták, s akiknek szerepköre a Mosley könyveiben és eszméi megfogalmazásában való segédkezés, az egyetemisták szervezése, a vidéki fasiszta klubok patronálása és ellenőrzése, a szónoklatok megtartása volt. Ezeknek az értelmiségieknek nagy része rövidebb vagy hosszabb idő után jobbra vagy balra levált a mozgalomról, a Mosley-kultusz növekedése s a mozgalom elbürokratizálódása egyre kevesebb lehetőséget adott egyéni ambícióiknak. E típusnak egyik szélsőséges példánya volt W. Joyce (lord Haw-Haw), aki a háború kitörésekor Németországba szökött és felajánlotta szolgálatait Hitlernek, a másik A. K. Chesterton, Mosley egykori nagy rajongója, aki brit birodalmi patriotizmusból azonnal katonai szolgálatra jelentkezett.

Hitler hatalomrajutása után Mosley az ország egyik legfoglaltabb politikusa lett, hetente két – három négyülést tartott, gyorsabb eredményekre számított, mint Hitler, ő és mozgalma a fővárosi napilapok érdeklődésének középpontjában álltak. Ez időben Mosley nagy súlyt fektetett arra, hogy eszméit előkelő intellektuális és politikus körökben terjessze és a konzervatív pártból toborozzon híveket. Híresek voltak a Friend's Meeting Houseben tartott, a kormányzás „modern módszereit” megvitató ülések, — amelyeken L. George elnökölt, s ILP tagok a Feketeingesekkel együtt segédkeztek — és a Mosley által adott magánvacsorák. Ezek előzték meg az 1934-ben Január Club fedőnév alatt indított fasiszta értelmiségi-politikai szervezetet, amely kétszáz befolyásos személy támogatását nyerte el, s amelyről Sir Charles Petrie másfél évtized múltán így nyilatkozott: „Nem kevésbé jelentős, csodálatos, bár átmeneti eredménye volt a baldwinizmus elleni reakciónak a fasizmus feltámadása. Igaz az, hogy ugyan kevés jelentékeny ember csatlakozott ténylegesen Sir Oswald Mosleyhez, de elég nagy számmal rokonszenveztek vele, amit a Január Club tagsága is igazolt. Nem rajongtak teljesen a fasizmusért, de annyira megelégtéltek a Baldwin-rendszer köznapiságát, hogy bármilyen más alternatívát szívesen választottak volna. Vajon ha Mosleynak sikerül mozgalma, azt kapták volna-e, amit elképzelték, az más kérdés. . . Mosley módszerei és nem végcéljai miatt bukott meg. Folyamatos kacérkodása Hitlerrel és Mussolinival azt eredményezte, hogy mozgalmát nagyjából egy külföldi összeesküvéssel azonosították: ha híveit fekete ingek helyett kék pulóverekbe öltözteti, sok mindent megbocsátottak volna neki. Azután ismét nagy bizalmatlanságot keltett a józan ítéletűek körében antiszemita politikájának alkalmazása. . . Végül, amikor kitört a háború, a fasizmust hazafiatlannak bélyegezték, s ez megpecsételte sorsát. Mindezek tudatában mégsem húnyhatunk szemet afelett a tény felett, hogy egy pillanatig ez (a Mosley-mozgalom) rendkívül jelentékeny erőt képviselt.”

Komolyabb értelmiségi csoportokat²⁶ vagy jelentősebb konzervatív párttagokat Mosley tartósan nem tudott maga mellé állítani, kivételt képezett a Baldwinnal személyi okokból ellenségeskedő sajtófejedelem, Lord Rothermere, aki 1934 első felében napi- és hetilapjaiban a brit fasiszták és Feketeingesek nagy propagátorává vált. A modern Olaszországban és Németországban látva a példaképet, hirdette, hogy ugyanazt fogja megvalósítani, szemben a kormány tehetetlenségével, a BUF Nagybritanniában. A Rothermeresajtó is megvonta azonban támogatását 1934 júliusától, az Olympia-gyűlés, a hírhedt Röhm-puccs és Mosley antiszemita kampányának megindítása után. A konzervatív és szovjetellenes Rothermere Mosleyban és a BUF-ban erős potenciális szövetségést látott saját hatalmi céljai felé a konzervatívok egy részével szemben. Miután nem sikerült eltéríteni Mosleyt korporációs és antiszemita programjától, megvonta támogatását.

Rothermere elvesztésével a jobboldal felől már jelentősebb támogatásra Mosley és mozgalma nem számíthatott. A szakszervezeti és munkáspárti tagság köréből pedig — az 1935-ös lancashirei, mintegy ezerfőnyi gyapotipari munkás átmeneti csatlakozásán túl — nem tudott híveket toborozni, mivel a Labour-párt és a Szakszervezeti Főtanács már 1933-tól határozottan állást foglalt a hazai és külföldi fasizmussal szemben. 1935 elejétől erős propagandát folytatott a BUF a fővárosban és a nagy ipari városokban a csökkenő taglétszám pótlása érdekében, annál is inkább, mert vidéken nagy tisztogatásokat kellett végezni a fasiszta tagság körében, helyenként hírhedt büntényákká váltak ugyanis a BUF-klubok. Bizonyos támogatást szereztek még átmenetileg antiszemita jelszavakkal a nagy áruházakkal szemben versenyképtelen kisholtosok, az East-End-i antiszemita kispolgárság körében, valamint a spanyol polgárháború idején, katolikus köztisztviselői családokban. Ez a támogatás is azonban csak állandó propagandával lett volna tartósan biztosítható, a BUF anyagi alapjai viszont 1935-től egyre jobban kimerültek.

²⁶ C. P. Snow írja „Rutherford and the Cavendish” c. cikkében (The Baldwin Age, 246–247.), hogy a nemzeti szocializmus felbukkanása és a háború közeledésének idején, a 30-as években a természettudományok angol tudósai egységesen náci-ellenesek voltak.

A BUF szervezetének, a Fekete Háznak, az ifjúsági és vidékikluboknak fenntartása óriási összegeket tett ki, a propagandára pedig többet költöttek, mint a nagy vagyonnal rendelkező Központi Konzervatív Hivatal és sokkal többet, mint a Labour, a Liberális vagy a Kommunista párt. Józan becslések szerint évente legalább 100 000 fontba került a BUF fenntartása, hivatalnokait Mosley jól megfizette, 300–600 font között mozgott a magasabb beosztásúak évi jövedelme. (Ez 1961-es értékhez viszonyítva 3-mal szorzandó.) A BUF hivatalnokok évi összefizetése mintegy 5 000 fontot tett ki, míg a tagdíjakból maximálisan 3 000 font bevétel adódott. A kiadások nagy részét Mosley magánjövödelméből, nagyvállalatok, kommunistaelenes tőkések, földbirtokosok és más egyének adományából, kevés anglikán egyházi anyagi támogatásából egészítették ki. (Pontos adatokat lehetetlen megállapítani, mert titokban tartották anyagi forrásait, s Mosley mainapság sem hajlandó erre vonatkozóan nyilatkozni. Állítólag egy milliomos, aki később mint konzervatív miniszter szerepelt, az angol fasizmus iránti pillanatnyi lelkesedésében 40 000 fontot adott a BUF-nak magánvagyonából, s barátaitól további 50 000 fontot gyűjtött. Utóbb megbánta.) Adatok vannak arra, hogy a BUF 1933-tól rendszeresen kapott külföldről pénzt, feltehetőleg a londoni olasz követség útján. Erre vonatkozólag a háború után Ch. Ede belügyminiszter nyilatkozott a parlamentben, szavaiból megállapíthatóan Mosley 1935-ig évente 60 000 fontot kapott Mussolinitól. A Mussolinitól és az esetleg Hitlerrel jövő anyagi támogatásokra, valamint az angliai pénzforrások pontos adataira csak a későbbi kutatások deríthetnek világot. Mindenesetre a BUF anyagi válsága akkor kezdődött, amikor a londoni olasz követ tanácsára Mussolini 1935 végétől megvonta Mosleytől a támogatást, s amikor a hazai nagytőke jelentős adományaitól is elesett, brutális antiszemita propagandája miatt. 1937-re már sem a gyűjtések, sem Mosley felajánlott teljes jövedelme nem volt elegendő ahhoz, hogy a BUF-ot korábbi szervezett formájában fenntartsák. A mozgalom anyagi csődje is, sok más ok mellett, siettetette az angliai fasizmus leáldozását.

A BUF különösen két alkalommal játszotta el még a korlátozott fejlődési lehetőségeit is. Az egyik a már többször idézett 1934. június 7-i Olympia-gyűlés volt, talán az angol történelem legvéresebb és legnagyobb, teremben tartott politikai gyűlése, 15 000 fasiszta és antifasiszta jelenlétével, amelyre a fasiszták erejük fitogtatásával készültek, az antifasiszták pedig — élükön az angol KP és ILP tagokkal — éppen ennek lehetlenné tételére törekedtek. Emellett az előkelő londoni társaság is jelenlétével tündökölt. A többórás gyűlésen alig 50 szót mondott Mosley, mivel, ahogy valaki közbeszólt, a Feketeingesek brutálisan megragadták, a teremből kidobták és agyba-főbe verték, s ez a jelenet percenként ismétlődött és azokra is kiterjedt, akik el akarták hagyni a termet. A szabadszólásnak a Mosley-fasiszták által történt „biztosítása” rendkívül nagy visszatasztást szült, annál is inkább, mert Mosley mindezt menetközben megakadályozhatta volna. Olympia az alsóházi viták, újságcikkek középpontjába került, a BBC rendkívüli adásában foglalkozott vele. A brutálisatok tényeiben a fasiszta és antifasiszta beszámolóik megegyezők, s bár a megrökönyödés általánossá vált, akadtak ismert konzervatív és liberális személyek, akik a kommunisták ellen Mosley módszereit megengedhetőnek és elfogadhatónak találták.²⁷ Hasonló ellenérzést váltott ki a Mosley-szervezetnek a londoni East-End-i szereplése; ezek a körzetek 1936-tól a BU főbázisává váltak, ugyanakkor az East-End-i provokációs kivonulások országosan aláásták fasiszta körökben is Mosley befolyását. Mosley ekkor nemcsak a talajt veszítette el teljesen lába alól, hanem reálpolitikai érzékének utolsó maradványait is. A naponként ismétlődő East-End-i népgyűléseken érezte magát igazán népvézérnek, ámbar itt sem volt osztatlan hatalma, a helyi lakosság egynegyedét képező zsidóság, amelyet eleinte pánikhangulat töltött el, megalapította Véderő Bizottságát, s ez főleg a kommunisták és ILP tagok támogatásával erős antifasiszta alakulatokat állított fel.

A döntő harcra az East-End-en a Mosley szervezet 1936. október 5-én készült; ez a nap a Cable-Street-i ütközet címmel vonult be a modern Anglia történetébe. A több-ezer főnyi fasiszta sörpredék Mosleyval és a BU más vezető hivatalnokaival az élen, erős rendőrszervezettel megkezdte felvonulását. A zsidók pogromtól, a baloldal, a kommunisták, ILP és az East-End-i Labour-pártok fasiszta agressziótól tartottak, néhány hónappal a spanyol polgárháború kitörése után a Mosley-tüntetésben a Franco-felkelés angliai megfelelőjének a lehetőségét vélték felismerni. S bár Attlee, Morrison és más Labour-párti vezetők személyesen figyelemztették a belügyminisztert a közlegő vérontásra, s bár a londoni rendőrfőnök a gyalogos rendőr-alakulatok egyharmadát és a teljes lovasosztagot a helyszínre rendelte, a tényleges összecsapást az elszánt, kommunisták által vezetett

²⁷ Mosley idézi 1961-ben a maga és Olympia védelmére Lloyd George sorait (Sunday Pictorial, 1934. aug. 24.)
Mosley : i. m. 200. l.

antifasiszta tömeg akadályozta meg azzal, hogy a spanyol köztársasági jelszót „They shall not pass” hangoztatva, barrikádokat emelt, s nem engedett a Mosley útját tisztogató rendőrségi nyomásnak. A nap folyamán a szembenálló felek indulatai erősödtek, rendőrlovak patái embereket tapostak el, s az utolsó percekben az ILP titkáranak sürgető helyszíni telefon-figyelmeztetésére és a rendőrfőnök javallatára a belügyminiszter elrendelte Mosley számára Feketeinges-osztagainak szétosztatását. A szervezett munkásság győzött, Mosley nem vitte keresztül célját, viszont egy héttel több mintegy száz fiatal fasiszta valóságos pogrommal állt bosszút az East-End egyik kerületében. Az eseményeket rövidesen követte az 1937. január 1-én hatályba lépő Public Order Act, amelyik megtiltotta a politikai egyenruhaviselést, a nyilvános gyűléseken a védőrség felállítását, a közbékét veszélyeztető sértő szavak használatát és egyben felhatalmazta a rendőrséget arra, hogy bármilyen, a békét zavaró tüntetést vagy menetet, adott szükséges esetben feloszlasson, illetőleg betiltson. E törvénynek azonban az volt a szépséghibája, és azért ellenezték a kommunisták, szakszervezetek és a szocialisták, hogy bármikor alkalmazható volt, s a rendőrség alkalmazta is, a baloldal ellen. Kétségtelen azonban, hogy a brit fasisztákat megfosztotta teátrális avagy félelemgerjesztő kellékeiktől, s ez nem lebecsülendő egy olyan mozgalomnál, amely hatókörét részben és bizonyos rétegek előtt e kellékekkel biztosította.

1937 és 1940 között a BU már hanyatlásának korszakát élte. Utolsó sikere, amely egyedül Mosleyt és gondolkodásra képtelen követőit töltötte el nagy reményekkel, az 1937-es fővárosi választásokon elért, az East-End-i körzetekből származó, őket támogató 8000 szavazat. A londoni szervezet belüli egyenletlenségek, a fővárosi és vidéki szervezetek között mindinkább előtérbe kerülő divergenciák, a pénztelenség azonban egyre jobban megosztotta a BU hanyatló erőit. Az értelmiség egyik szárnya J. Beckett és W. Joyce vezetésével 1937 tavaszán a BU-hoz hasonló célkitűzésű, de rivalis fasiszta szervezete alakított *National Socialist League* elnevezéssel. A Mosley-fiúk utolsó botrányos felvonulása a Cable-Street-i ütközet évfordulóján zajlott le, hatalmas antifasiszta ellentüntetést váltva ki, amely a rendőrség és antifasiszták, valamint a fasiszták és Feketeingesek helyenkénti összecsapásával végződött, s amelyet jellemző módon több mint száz antifasiszta letartóztatása követett. Az év végén vidéken már közápor fogadta Mosley fellépését. Az országost megelőző megyei választásokon 1938 őszén a BU 22 jelöltje oly megalázó eredményeket ért el, hogy a *News Chronicle* hírközlője teljes joggal állapíthatta meg: „Ebben az országban a Mosleyval védjegyezett fasiszmus rövidesen úgy eltűnik, mint valami varázslat.” Az angliai antifasiszta baloldal sem gondolt már arra az eshetőségre, hogy Mosley hatalomra kerülhet, legrosszabb esetben attól tartott, hogy nagy belső kormányzati gazdasági válság idején a konzervatívok folyamodnának fasiszta módszerekhez. A konzervatívok fejének, W. Churchillnek 1940-ben hangoztatott véleménye szerint Mosleyből csak akkor lesz angol fasiszta diktátor, ha a németek győznek, és Nagybritannia csatlósállammá válik.²⁸ A BU utolsó, agóniáját megelőző gyűlését Mosley 1939 nyarán az Earls Court-ban tartotta. Háborúellenes, nacionalista szövegeit mintegy 15 000 jelenlevő hallgatta végig. Ekkor is az történhetett, ami az előző fasiszta tömeggyűléseken: a botrány, s nem a szövegek ígérete vonzott rengeteg kíváncsiszkodót. A háború idején hiába tett Mosley a kormány-politikával szolidáris nyilatkozatot, mondván, hogyha a német csapatok megszállják Angliát, a BU is együtt harcol a nemzet többi fiaival, míg a betolakodókat ki nem űzik angol földről, közismert náci-barátsága és szerencsétlen „hazafiatalan” külpolitizálása olyan nagyméretű, országos népharagot váltott ki, hogy újabb közszereplési kísérlete alkalmával csaknem meglincseltek. Májusban (1940) egy gyors törvénykiegészítő javaslat elfogadása után, amely engedélyezte a királyság biztonságát veszélyeztető bármely alattvaló tárgyalás nélkül való börtönbevetését, Mosleyt és a vezető fasisztákat letartóztatták, a BU-t szétoszlatták, ezt követte augusztusban a kislefasiszták tömegeinek bebörtönzése — s mindezzel végetért a brit fasiszta mozgalom dicstelen útja.²⁹

²⁸ H. Dalton emlékirata szerint ezt Churchill, mint miniszterelnök első miniszteri megbeszélésén mondotta. *Cross*: i. m. 13–14. l.

²⁹ Az utótörténet már csupán jegyzethe szorul: Az utolsó nagy fasisztát, Leese-t 1940 novemberében tartóztatták le. A vezető fasiszták börtönéletüket kellemes körülmények között töltötték. Az angolok számára nehéz háborús időkben a börtön udvarán kriketteztek; 1940 novemberében a katonaköteles BU tagokat szabadonbocsátották azzal a feltétellel, hogy csatlakoznak a hadsereghez. 1942-ben Mosley feleségével együtt 4 szobás lakosztályt és személyi kiszolgálást kapott a Holloway-börtönben Morrison belügyminiszter intézkedésére, majd 1943-ban Mosleyt, Beckett-et és Leese-t betegségekre való hivatkozással, a többi mintegy 20 vezető fasisztát a Győzelem Napján bocsátották szabadon. Joyce-t brit csapatok tartóztatták le 1945 májusában Németországban, vád alá helyezték, halálra ítélték, s 1946 januárjában kivégezték. Leese-re és jelenleg is működő követőire ld. 15. sz. jegyzetemet. — A. K. Chesterton 1954-ben megalapította a „League of Empire Loyalists” elnevezésű, a brit birodalom integritásáért küzdő szervezetet. Mosley 1948-ban lépett fel újból, az „Egyesült Európai Modern Mozgalom” jelszavával. Faji alapon dolgozta ki

Az angol fasizmussal foglalkozó angol történeti munkák hajlanak arra az álláspontra, hogy az angliai fasiszta mozgalom sikertelenségét a vezetés hibás módszereivel, taktikai tévedésekkel, az angol életformától idegen külsőségek alkalmazásával magyarázzák. Ennek szélsőséges példáját szolgáltatja a Baldwin-korszakkal foglalkozó gyűjtéményes kötetben a Mosleyről írott néhány alábbi sor: „A feketeinges egyenruha, a stilizált üdvözlésekkel és »Hail Mosley!« felkiáltásokkal teátrálisan megrendezett és kivilágított gyűlések, a félkatonai szervezet — mindez mélységesen és talán végzetesen un-English. Hatásukra olyan emberek idegenedtek el a mozgalomtól, akik hajlottak volna irányába. Egy ravaszabb, kevésbé türelmetlen diktátor-jelölt kifejleszthette volna a fasizmus eredeti angol válfaját az angol érzésvilágra, annak erejére és gyengéire számítva. És akkor az egy más história lett volna.”³⁰

Ennél sokkal mélyebb, gazdasági-társadalmi, kormányzati módszerbeli okai voltak az angol fasizmus ki nem fejezett erői korai leáldozásának. Természetesen nem akarunk abba a hibába esni, hogy erőszakoltan keressük az angliai fasizmus ki nem bontakozásának okait, mert hiszen mindenki előtt — aki e korszakot átélte, vagy tudományos elemzés alá vette — világos, hogy Angliában hiányoztak azok a sajátos feltételek, amelyek a fasizmus kialakulásához elengedhetetlenek. Csupán nem azokon a szubjektív vagy szellemtörténeti csapásokon keressük az okokat, mint a kérdés angliai polgári kutatói. Ezeknek az okoknak a feltárása a jövő feladata és elsősorban az angol marxista történészek alapos, sokrétű kutatásainak lesz az eredménye. Néhány gondolat felvetésével azonban talán ez az áttekintés is adalékokat nyújthat annak az igen indokolt és korszerű kérdésnek a megválaszolásához: vajon miért nem vált szükségessé az angol uralkodó osztályoknak, hogy a fasizmus útjára lépjenek.

Mint arra már a közelmúlt történelme eleven példákat szolgáltatott, a fasizmus azokban az országokban vált uralkodó rendszerre, amelyekben a kapitalisták gazdasági és politikai hatalmát olyan mélyreható általános válság — gazdasági csőd, óriási munkanélküliség, erős szervezett proletármozgalom — veszélyeztette, hogy más kiút nem adódott számukra, mint a fasizmus, a fináncctöke és a nagybirtok reakciós diktatúrájának eszköze. Az eszköz azután általában önállósult, radikális szociális demagógiával és agresszív nacionalista szölamokkal maga mögé sorakoztatva a gazdasági válság által érintett tömegeket, a kispolgárság zömét és a munkásosztály egy részét, katonai diktatúrára és a szervezett munkássággal való leszámolásra s a kapitalistákkal összefonódott, közös gazdasági érdekekben expanzív, nagyhatalmi, militarista külpolitikai célokra tört, amelyek a fokozott, meggyorsított háborús előkészületekben elkerülhetetlenül háborúhoz vezettek. Ebből adódik, hogy az uralkodó kapitalista vezetőréteg nemcsak a számára válságos, kiútatlan helyzetből menekül a fasizmusba, hanem akkor, midőn meggyőződött arról, hogy a fasiszta vezető-gárda kész érvényesíteni az ő érdekeit is.

Angliában sem az egyik, sem a másik objektív előfeltétele nem volt meg a fasizmusnak. Az ország egyrészt nem élt át oly mélyreható gazdasági és kormányzati válságot a világgazdasági válság idején és követően, mint Németország, ebből következően a vezetőréteg helyzete nem volt kiútalan, annál is kevésbé volt az, mivel olyan kormányzati hagyományokra tekinthetett vissza, amelyek nehezebb helyzetekből is kivezették. Másrészt nem lehetett meggyőződve arról sem — nem említve, hogy komolyabb fontolgatás tárgyává soha sem tette —, hogy a fasiszta mozgalom vezetősége a hatalom átvétele esetén az ő érdekeit is képviselné, hiszen az autochton gazdasági életen alapuló, egypártrendszerű, korporációs diktatúra, amit Mosley 1932-ben megjelent könyvében „The Greater Britain”-ben ígért és az, amit 1933-tól a német expanziót támogató külpolitikai programjában meghirdetett, erre nemcsak alkalmatlan volt, hanem veszélyesebbé is válhatott az adott helyzetben, az angol kapitalizmus jólműködő parlamenti rendszere, saját teljhatalmukat fenntartó jólszervezett védelmi keretei és megszelidített munkaspártja számára, mint a kisszámú, legálisan működő angol kommunista párt.³¹ Az angol uralkodó osztályokat képviselő, 1931-ben hatalomra kerülő Nemzeti (koalíciós, lényegében konzervatív) Kormány, majd az 1935-ös választásokon megerősödött, Baldwin nevéhez

Afrikára vonatkozóan politikáját, meghirdette a korporációs rendszer helyett a szindikalizmust és magánvállalkozást egyesítő többpárt rendszeren alapuló európai szocializmust. „Union Movement” címmel indított új szervezetében a Harmadik Birodalom megeremtetését és a nemzetközi tőke hatalmának és korrupciójának megtörését tűzte programja középpontjába. 1961-ben mintegy 1000 hívet számlált. Fasiszta múltját nem tagadja meg, sőt szükség esetén védelmezi. A „színes kérdést” minden színesbőrűnek — az egyetemisták kivételével — Angliából való eltávolításával kívánja megoldani. 1959-ben indult a választásokon North Kensingtonban, mint UM jelölt és a szavazatok 8%-át kapta. Mosley nem mond le céljairól, most már nem Anglia fasiszta diktátora, hanem az Egyesült Eurafrikai Nemzet vezető szerepére törekszik, a így érzi — mint 1961-ben írta —, még nem öreg, hiszen 9 évvel fiatalabb, mint Adenauer volt, midőn 1949-ben először alakított kormányt. *Mosley*: i. m. 260. l.

³⁰ *Wharton*: i. m. 88—89. l.

³¹ 1936-ban az angol KP tagjainak száma 11 500 volt. *Pollitt*: i. m. II. k. 22. l.

fűződő konzervatív kormány, bármennyi szidalmazó jelzöt kapott a kortársaktól, s bármennyi külpolitikai baklövést követett el, végül is — ha elkésve is — tudatába került a német felfegyverkezés veszélyeinek és a német légitolta szinte bezohozhatatlan előnyeinek, s 1935 után nagy gyorsasággal állította politikájának középpontjába az újrafegyverkezést a fenyegető, agresszív, náci Németországgal szemben. Az újrafegyverkezés politikája a konzervatív angol kormánynak egyetlen lehetséges reálpolitikai lépése volt; nemcsak az ország belső gazdasági nehézségeit oldotta meg részben általa, hanem megnyerte ennek a politikának kevés kivétellel a Labour-párt vezetőségét is, amelyik feláldozva erős pacifizmusát, s vele együtt 1935-ben G. Lansbury-t, 1937-ben megszavazta az újrafegyverkezést szolgáló költségvetést.

Ugyanakkor ez a náciizmus veszélyével szemben hazai viszonylatban a felfegyverkezést megvalósító konzervatív politika nem volt hajlandó — majdnem végzetessé váló következményekkel — az európai fasiszta agresszió cselekvő külpolitikai ellensúlyozására (sőt ellenkezőleg, elősegítette azt az abesszin császárra történő nyomással, 1935 decemberében az Anglián belül rendkívül népszerűtlen Hoare—Laval egyezményvel; a Rajnavidék elfoglalása idején, 1936 márciusában Franciaország támogatásának elmulasztásával és 1936 júniusában a spanyol köztársaságiakkal szembeni ellenséges magatartásával), hanem sokkal inkább hajlandó volt ennek az agresszióknak gazdasági lefölözésére, hiszen angol olaj ment Olaszországba az abesszin kalandhoz, s kormányfelügyelet alatt és a kormánnyal szoros kapcsolatban álló brit cégek folyamatosan s aktívan vettek részt a náci Németország felfegyverzésében.³² Ilyen körülmények közt nem véletlen, hogy 1936 után Hitler nem a külpolitikai állásfoglalásaiban amatőr Mosley³³ tekintette hatékony politikai erőnek, hanem 1940-ig szinte azt az állandó törekvését, hogy Angliával szövetségre lépjen, a sokkal befolyásosabb konzervatív körök megnyerése révén kívánta elérni.³⁴

Számos kitűnő részadat áll rendelkezésre annak bizonyítására, hogy Angliában a gazdasági válság nem volt olyan mélyreható és általános, mint például Németországban, amiből szükségszerűen adódott, hogy az angol fasiszta mozgalom, egy vékony, s nem tipikus rétegtől eltekintve, nem tett szert tömegbefolyásra a kispolgárság és a munkásosztály körében. Nem térhetünk ki a 30-as évek angol gazdasági életének részletezésére; csupán néhány olyan jellegzetességet említünk meg, amely útját állta a hazai fasiszta mozgalom tömegbázisa kifejlődésének.

Anglia 1931-ben visszatért a protekcionista gazdaságpolitikához, amellyel ugyan nem oldotta meg exportja állandó csökkenését és a hagyományos export-iparágak (hajóépítő-, szén- és acélipar) stagnálását, nagymértékben megoldotta azonban a belső piac bővülését az építőipar, villamossági és autóipar egyidejű fellendítésével, azon belül a munka-termelékenység erős növelésével. A brit kapitalistáknak a külföldi piacok elvesztése helyett a belső piacok biztosításának, illetve bővítésének útját megkönnyítette az 1932-es ottawai konferencia, amely a birodalmon belüli kereskedelemben a brit iparcikkeknek preferenciát biztosított. Így a két háború közötti időszakban a brit imperializmus fenntartása még fontosabbá vált a brit kapitalizmus számára, mint valaha. Ugyanakkor az egész ipari és kereskedelmi szervezet a kormány enyhe nyomására és a protekcionista gazdaságpolitika ügyes alkalmazásának hatására lényeges változásokon ment keresztül: a kisebb vállalatokat elnyelték a nagy korszernek, megtörtént az acél- és kémiai iparágak egyesülése (ICI) — bár nem oly gyorsan, mint Németországban és az USA-ban, s a szénipar is elaprózottabb maradt —, végbement a vasutak („4 nagy”) és a bankok („5 nagy”) egyesülése, — ez utóbbi egységes hitelpolitikát alakított ki az ipar felett.

³² G. D. H. Cole : A History of Socialist Thought, Vol. V. Socialism and Fascism 1931—1939. London, 1960. 77. l. — *Pollitt* : i. m. I. k. 133, 136—141, 143—146. l. — *Cole—Postgate* : i. m. 609, 613. l.

³³ *Mig Mosley* Labour-párti szakaszában aránylag jól tájékozódott külpolitikai kérdésekben, a BUF, illetőleg BU időszakában távol állt a külpolitikai viszonylatok reális értékelésétől, s nem is dolgozott ki a mozgalom számára külpolitikai programot, azon túl, hogy az önvédelmi erők kifejlesztését követelte, a Népszövetséggel szemben bizalmatlanul, Hitler törekvéseivel túlzott bizalommal viseltetett. Mussolini agresszióját, mint Olaszország civilizációs küldetését üdvözölte. A lezmonumentálisabb külpolitikai tévitétele a BU vezetőknek az volt, midőn kijelentették, hogy a spanyol polgárháborúnak nem lesznek nemzetközi kihatásai. *Cross* : i. m. 182—183. l.

³⁴ *Mosley* 1935—36-ban két alkalommal találkozott Hitlerrel, s mint 1961-ben megírta, a béke fenntartásáról tárgyaltak. Hitler kifejtette előtte, hogy neki nincsenek igényei sem Angliával, sem Franciaországgal szemben, annál kevésbé, mert mindkét ország túlnépesült, s neki Kelet-Európában kell élettér. Hitler már ekkor elkerülhetetlennek ítélte a Németország és a SZU közötti összecsapást, és ezért nyugaton baráti kapcsolatot akart kialakítani Angliával, hiszen, mint fejtegette, közös érdekük a kommunizmus megsemmisítése. Angliával elkerülhető a viszály, mivel hatalmi érdekeik, érdekszféráik különböznek. *Mosley* : i. m. 182—184. l. — Hitler azonban közvetlenül a háború előtti években nem Mosleyval és a BU-val igyekezett erősíteni a német—angol barátságát, hanem konzervatív vezetési angol—német baráti társaságok létesítését szorgalmazta. Erre a célra alakult a Himmler és más náci vezetők barátja, Sir Barry Domville admirális által vezetett „Link” és A. H. M. Ramsay konzervatív képviselő által vezetett „Right Club”. Domville-t és Ramsay-t 1940 májusában, illetve júliusában letartóztatták, 1943—44-ben szabadultak. A. K. Chestertonnak is akkor tett berlini propagandabeosztásra javaslatot a német kormány, amikor lemondott BU tisztségéről. *Cross* : i. m. 183—185, 194, 196, 198. l.

Ennek a folyamatnak célja eredményeiben, az árak fenntartásában, a kapitalista érdekek konszolidációjában, a nagytőke és a kormány közötti kapcsolat szorosabbá fonódásában, a parlamentben az üzleti érdekeltségek megerősödött hangjában hamarosan megmutatkozott. A konzervatív kormány által bevezetett protekcionizmus a külföldi versenytársak kiszorításával így nemcsak a nagyiparnak kedvezett, hanem erősítette a konzervatív kormányt is. S a hatalmat biztosan markoló konzervatív kormány sokkal kedvezőbb feltételeket ígért a fináncióknak és nagyiparnak, mint a fasiszta módszerek bevezetésének bármilyen kísérlete.

Ennek a folyamatnak társadalmi hatása abban mutatkozott, hogy bár a hagyományos export-iparágak területén (ún. Depressed Areas) állandósult a rendkívül magas százaléku munkanélküliség, amely ugyan 1932—1934 és 1936-ban a kommunista párt és a Labour-párt egyes csoportjai által jogosan szervezett „Éhség Menetekben” bizonyos kellemetlenségeket okozott a kormánynak, de a nyomor és munkanélküliség nem volt elég széleskörű és általános ahhoz, hogy forradalmat, vagy országos forradalmi mozgalmat váltson ki. A munkanélküliek kivételével az általános életszínvonal viszont emelkedett. 1934-től gazdasági újjáéledés köszöntött be, a fogyasztóerő növekedett, a könnyűiparágak teljes kapacitásában működtek. 1929 és 1933 között a reálbérek 10%-kal, 1924 és 1939 között 15%-kal emelkedtek. Mindez az országos statisztikák tükrében nem mutatkozik meg, minthogy azok szerint a munkások 22—23%-a volt munkanélküli, s a teljes munkásság vásárlóereje változatlan maradt. A munkanélküliség százalékaránya nagy helyi kilengéseket mutatott: az export iparágak területén pl. 67% volt, míg más iparágakban csupán 3—4%. Ebből az következik, hogy a munkanélküliség intenzív és helyhez kötött volt, míg a munkában levőknek valóban nem volt okuk a panaszra. A fasiszálódás szempontjából ebből a helyzetből az szűrhető le, hogy míg a munkanélküliek körében az angol kommunista párt tömegbázisa (1932-ben az angol KP tagoknak 60%-a munkanélküli volt) miatt nem volt talaja Mosleynak, addig a munkában levőknek életszínvonalra oly mértékben javult, hogy anyagi érdekeiknél nem foghatta meg őket a fasiszta szervezkedés. A növekvő életszínvonalat jelezte a szétosztó, szolgáltató- és építőipari munkásság növekedése a termelő, gyáripari munkásság növekedésének lemaradása, s a bányászok számának csökkenése, azaz 1939-ben már az összes dolgozók 49%-a nem termelő munkát végzett, szemben az 51% termelő osztállyal, viszont ez utóbbi kategóriába sorolták a közlekedési dolgozókat s a termelő iparágak területén dolgozó tisztviselőket és más beosztottakat is. Egy bizonyos fokú fordított ipari forradalom játszódott le társadalmilag Angliában a 30-as években, s ha Napoleon Angliát a kereskedők nemzetének nevezte, 1939-ben a pincérek, kereskedősegédek és hivatalnokok, némi túlzással mondhatni: részben a kispolgárság országa lett. S bár ezekben az években lehetünk szemtanúi a liberális párt felbomlásának, a liberalizmus, mint szellemi hagyaték átöröklődött és hatott az angol nép nagy részében, nem a nagyburzsoázia és nem a szervezett munkásság, hanem főleg a kispolgárság körében. A dolgozóknak a kispolgáriassodás irányába való differenciálódását és a kispolgárságnak bizonyos fokú anyagi jólétét jelölte a 30-as évek közepére eluralkodott bihetetlenül meggyorsult házipépítési láz (évente mintegy 360 000 ház épült, vásárlói a jobban fizetett munkásság felső és a középosztály alsó rétegei), amelyet 1935-ben mintegy 1000 építővállalat finanszírozott, s amelyet „safeguards against revolution”-nak jellemeztek. Ez a liberális beállítottságú angol kispolgárság általában tipikusan inkább saját otthona megteremtésével, mint Mosley hatalmi vágyainak támogatásával volt elfoglalva.

Mindez a vázlatosan rögzített, kiegészítésre és finomításra szoruló gazdasági-társadalmi képlet árulkodik arról, hogy miért nem volt tömegbázisa a Brit Fasiszták Mozgalmának. Ehhez még hozzá kell tenni, hogy az 1937-től megszavazott nagyméretű újrafegyverkezési politika és a német hadiipar angol anyaggal történő felszerelése nagymértékben megoldotta az export-iparágak és a munkanélküliség kérdéseit is.

Az angol fasiszmussal szemben érvényre jutó, igen hatékony angol kommunista párt politikájára, valamint a Labour-párt e kérdésben megosztó politikájára e helyen nem térhetünk ki, minthogy ezek külön részletes és mélyreható elemzést igényelnek s mivel elsősorban az angol fasiszta mozgalom ismertetésére és sikertelenségének a hatalmon levő kormányzat gazdasági és politikai tevékenységében rejlő okainak felvázolására törekedtünk. Annnyit azonban összegezésül el kell mondanunk, hogy mind a munkanélküliek érdekében folytatott harcban, mind az angol fasiszták elleni küzdelemben az angol kommunisták vették ki a legkövetkezetesebben és legeredményesebben a részüket. Az angol KP tömegmunkájának 1932-től bekövetkezett új szakaszában a szakszervezetek osztályharcosabbá alakításával, a Labour-párt baloldalának megnyerésével egységszereket kívánt létrehozni a munkanélküliség kérdésében indifferens kormánnyal valamint a fasiszmussal szemben. Az egységszere megalkotásában elért sikerei egyben sikert jelentettek

a Labour-párt reformista vezetői felett is. A Mosley-gyűlésekkel szemben alkalmanként százezerfőnyi tömeg mozgósítása, a fővárosi és vidéki gyárakban és szakszervezetekben a Mosley-ellenes antifasiszta csoportok életrehívása³⁵ pedig reflektorfénybe állította az angol vezető osztályoknak a fasizmussal kapcsolatos álláspontját: vonakodását a teljes és időbeni felszámolására,³⁶ amelyet a Komintern VII. Kongresszusán H. Pollitt így öntött szavakba: „A brit uralkodó osztály Mosleyt tartaléknak tartogatja mindaddig, amíg a Nemzeti Kormány előkészítő munkáját végbe nem viszi, s ugyanakkor a Mosley-féle fasizmus iránt megnyilvánuló tömeggyűlöletet a maga javára fordítva saját politikáját úgy állítja be, mint a brit demokrácia hagyományainak hordozóját.”³⁷

³⁵ Die Kommunistische Internationale vor dem VII. Weltkongress. Materialien. Moskau—Leningrad, 1935. 204, 210, 218—219. l.

³⁶ Az angol kormány, s azon belül a Home Office elnöző politikájára a fasisztákkal szemben a két világháború között és a jelenben kitűnő adalékokat nyújt: *D. N. Pritt*: Fascism shall not pass c. cikkében. *Labour Monthly*, 1962, okt. 459—469. l.

³⁷ *Pollitt*: i. m. f. köt. 157—158. l.